

**Tételek a Stiliztika és retorika kurzus
retorikai részéhez.**

Jegyzet gyanánt, kizárólag egyéni, hallgatói
felhasználásra!

©Fazakas Gergely Tamás
2020

A retorikai témájú tételek

(Fazakas Gergely előadásainak anyaga)

1. A retorika fogalmának értelmezési lehetőségei
2. A retorikától a stilisztikáig (Egy tudomány leszűkülésének története)
3. Igazság vagy vélekedés? A retorika mint meggyőzés (ókori és mai példák)
4. A szónoki beszéd elkészítésének lépései; A beszéd részei; A beszéd fajtái
5. A meggyőzés és rábeszélés alapeleme: a bizonyítás
6. A keresztény retorika (A retorika mint tudomány; A retorika és az erkölcs kérdései)

I. Tétel

A retorika fogalmának értelmezési lehetőségei

C

RHETORICA XXII

73

Bevezető

A retorika allegóriája

- Kard: Hatalom, meggyőző erő: A retorika az igazság védelmében. A harcos cicerói retorika meggyőző fegyverét allegorizálja.
- Vértzet (mellvért és sisak): megvédeni is képes magát, védekezés
- Korona: királynői, uralkodói pozíció → méltóság (dignitas)
- A bölcsesség istennője, Pallas Athéné / Minerva attribútumai is
- Kérubok: trombitával dicsőítik, illetve a szónok hangját jeleníti meg.
- Tehát: **bölcsesség és ékesszólás ötvözete**
- (Fogalom: **ekphraszisz / descriptio**, azaz **képleírást** műveltünk: a retorika keretében kutatták és tanították ezt)

Andrea Mantegna (1431k-1506) tarot kártyájaként ismert rézmetszet-sorozat darabja, 1465k.

A retorika allegóriája

Az antik görög-római értelmezési hagyomány mellett fontos a zsidó-keresztény interpretációs hagyomány is.

Ld. az alábbi újszövetségi textusokat:

Zsidókhoz írt levélből:

„Mert az **Istennek beszéde** élő és ható, és **élesebb minden kétélű fegyvernél**, és elhat a szívnek és léleknek, az ízeknek és a velőknek megoszlásáig, és megítéli a gondolatokat és a szívnek indulatait. És nincsen oly teremtmény, amely nyilvánvaló nem volna előtte, sőt mindenek meztelenek és leplezetlenek annak szemei előtt, akiről mi beszélünk”. (Zsid. 4, 12–13.)

Andrea Mantegna (1431k-1506)
tarot kártyájaként ismert
rézmetszet-sorozat db-ja,
1465k.

A retorika allegóriája

A **Jelenések könyvének allegorikus leírása szerint** ahogyan a fehér lovon megjelenő Ige ajkairól, úgy az Emberfia szájából is kétélű kard tör elő, amellyel lesújt a nemzetekre.

„Megfordultam, hogy lássam, milyen hang szólt hozzám, és amikor megfordultam, hét arany gyertyatartót láttam, és a gyertyatartók között az Emberfiához hasonlót: **hosszú palástba volt öltözve, mellén aranyövvel körülövezve; feje és haja fehér volt, mint a hófehér gyapjú, szeme, mint a tűz lángja; lába hasonló volt a kemencében izzó aranyérchez; hangja olyan, mint a nagy vizek zúgása; jobb kezében hét csillagot tartott, szájából kétélű éles kard jött ki, és tekintete olyan volt, mint amikor a nap teljes erejével fénylik.**” (Jel. 1,16.)

„Térj meg tehát, különben elmegyek hozzád hamar, és **harcolok ellenük számnak a kardjával.**” (Jel. 2,16.)

„**Szájából éles kard jött ki, hogy megverje vele a népeket:** mert ő vasvesszővel fogja pásztorolni őket, és fogja taposni a mindenható Isten búsult haragjának borsajtóját.” (Jel. 19, 15)

Andrea Mantegna (1431k-1506) tarot kártyájaként ismert rézmetszet-sorozat db-ja, 1465k.

**De hogy kapcsolódik a Stilisztika
előadáshoz a RETORIKA?**

Minek kell hallanunk még a retorikáról is, nem csak a stilisztikáról?

- Mert retorika nélkül nem is lehetne stilisztikáról szólni, nem is létezne retorika nélkül stilisztika.
- A stilisztika a retorika rendszerén belül értelmezhető.
- Ugyanis **a retorikából alakult ki, annak részeként jött létre, majd önállósult** e tudományág, a stilisztika.
- Az antikvitás idején, ill. a középkorban és kora újkorban **tág értelemben vett, tudományos, összefoglaló rendszer, a retorika a 19. századra a stilisztikára redukálódott.**

(Erről bővebben a II. tételben szólok.)

Vö. Gerard Genette: *A leszűkült retorika*, 1970.

Genette szerint a stilisztikára redukálódott a korábbi, kiterjedt értelemben vett retorika.

- csak a „**stílusalakzatokról szóló értekezés**” maradt, lényegében **trópustan**, azon belül is szinte csak **metaforaelmélet**.
- pedig korábban ennél **sokkal tágabb és összetettebb volt a retorika értelmezése, illetve sokféle értelmezés volt forgalomban.** (ld. erről a későbbi diákat)

**MIÉRT KÉNE ÉRDEKELJEN MINKET
a két tudomány közötti viszony?**

Meg minek nekünk egyáltalán ez az egész?

A kérdés jogos.

És e kérdésnek retorikai hagyománya is van:
van-e mindennek haszna számomra, hallgató számára?

A következőkben – és a félév során – fogok érvelni a retorika **elméleti és gyakorlati haszna** mellett.

Persze az is kérdés, **kinek** a számára **mi** látszik hasznosnak: meg lehet-e győzni a hallgatóságot a retorika hasznáról.

S mit nem értünk meg e pillanatban, ami később mégiscsak hasznosnak bizonyul?

A hasznossággal összefüggésben jelzem, hogy maga a fenti kérdés (*mi a haszna számomra?*) is a retorikai hagyományba ágyazódik:

- **Haszon** (latinul: *usus*) a **hallgatóság számára** gyakran volt a retorikai gondolkodás középpontjában.
- A beszédekben ki is tért a szónok/prédikátor a *hasznosság* kérdésére.
- A beszédek **önálló része, szerkezeti eleme** is volt a **haszon** kérdésének tárgyalása.
- A hasznosságra **rá is lehet** vezetni, csábítani a hallgatóságot.

Például:

**Miért érdemes a retorika bevezetését egy érdekességgel,
ez esetben *képelemzéssel* kezdeni**

(a dolgok közepébe vágva = in medias res)?

Retorikai fogalom (egy beszéd, ez esetben előadássorozat elején):

- *Captatio benevolentiae* – jóindulat felkeltése
- de az *insinuatio* – behízelgés veszélye is

Ezek egy beszéd fontos részei (*partes*), melyekre nemcsak mi reflektálunk, hanem sokszor a margóra nyomtatva jelölték is

- a könnyebb követhetőség miatt,
- „elemzési mintát” is nyújtva a szöveghez, ill. hasonlók készítéséhez.

Kitérés:

**Ha már beszédrészeknél tartunk, tudatosítsuk,
milyen lépésekben haladtunk eddig az előadás során!**

Ehhez lásd a IV. tételben a **beszéd részeit!**

(Arisztotelésztől kezdve van efféle rendszere a retorikatörténetben)

Később ennek alapján minden szöveg felépítésének alapstruktúrája lesz
– időnként módosuló sorrenddel, ill. hiányzó elemekkel.

És akkor jöjjön egy újabb **kitérés** (digressio):

A beszédrészek, a gondolatmenet lépéseinek jelzése VAGY elrejtése helyesebb egy beszéd/előadás/prédikáció közben, illetve írott szövegen belül?

Ez egy régi retorikai vita.

1.) nyilvánvalóvá tenni (számozva írásban/szóban/prezentáció során)

- a könnyebb követhetőség miatt,

- „elemzési mintát” is nyújtva a szöveghez, ill. hasonlók készítéséhez

- de le is leplezi a szónok fogásait

2.) elrejtteni az önreflexiókat

**Példa (exemplum) a retorikai hagyományból
a beszédrészek jelzésének / elrejtésének vitatott kérdéséről**

**Kell-e szólni a hallgatóság előtt arról, hogy a beszéd mely részénél
tartunk?**

A kérdés megválaszolása példán keresztül

(A **példa** is fontos beszédelem, a beszéd több részében lehet használni)

A 17. század közepén a papok, lelkészek körében is fontos kérdés.

1.) **Vannak, aki a beszédek, prédikációk nagyobb hasznának érdekében ajánlják a teljes logikai váz nyilvánvalóvá tételét** hallgatók számára, sorolva és megnevezve a beszédrészeket, számozva egységeiket.

(Pl. Georgius Laetus, lublini lutheránus prédikátor a 17. sz. közepi, Európa-szerte népszerű retorikatankönyvében.)

2.) Van, aki szerint **nem való a prédikációs gyakorlatban, hogy a hallgatóság előtt „pergelljük ajakunkon, hogy először, másodszor, harmadszor stb.”**, azaz zavaró lehet **a beszéd részeire történő reflektálás.**

(Pl. Medgyesi Pál, 17. sz. közepi református prédikátor, az előbb hivatkozott tankönyvre is reagálva.)

De a különbség fő oka: a hallgatóság képzettsége, előismerete, tudása.

Retorikailag tudatos hallgatóság előtt a szónoknak önmagát is tudatosnak és nagytudásúnak kell mutatnia; képzetlenebbek előtt világosnak, egyszerűnek, érthetőnek kell lennie.

A retorikai témájú előadások alapelve:

A szónoki/marketinges/közéleti/tanári stb. **gyakorlatban alkalmazható retorikai tudás és készség szinte kizárólag tudatos megalapozással működhet!**

Vagyis: a retorikai-stilisztikai **gyakorlat** csak **történeti és elméleti reflexiókkal** lehet hatékony.

Mindez tehát **eszközzé** válhat az Önök kezében.

Ezért:

1.) A retorika- és stilsztikatörténeti kérdéseket és elméleti csomópontokat mindig csupán valamilyen kérdéskör, fontos csomópont megmutatására, illusztrálására használom.

A retorikai-stilisztikai **gyakorlat** csak így, azaz **történeti, diszciplináris és elméleti tudatosítással**, reflexiókkal lehet sikeres.

A **példák** mindig valami nagyobb összefüggést segítenek megérteni.

2.) A retorika és stilsztika diszciplináris összefüggéseire, illetve az irodalmi és nyelvészeti gondolkodás különbségeire is utalok.

E két utóbb említett tudomány azonban csak a **19. századi intézményi professzionalizálódással vált szét.**

Pedig mindig, így ma is még **szoros egységük van a nyelv értelmezésében: a retorika tudományának és művészetének (ars) művelési keretében.**

Ahhoz, hogy a **retorika hasznából** belássunk valamit, vegyünk számba a **retorikafogalmakat**

→ így fogunk majd a félév második felében tárgyalandó **stilisztikafogalmakhoz** kapcsolódni

**A retorika fogalmának ókori értelmezési lehetőségei,
de azóta is folyamatosan / időnként relevánsak
ezek a felfogások**

(forrás: **Roland Barthes**: *A régi retorika*. Emlékeztető, 1970.)

1. technika, azaz mesterség (ars – művészet és tudomány is):
rábeszélés mestersége, szabály- és előírás-gyűjtemény.

- Alkalmazása lehetővé teszi, hogy a mű **meggyőzze a beszéd hallgatóját** (és később a **mű olvasóját**). Még akkor is, ha valami „helytelenről” kell meggyőzni őt.

- Korai, görög kialakulása (Arisztotelész óta), azóta ez a hagyomány fontos.

2. oktatás mestersége

- **elsősorban személyes kapcsolatokon keresztül terjedt** (egy szónok és a tanítványai, ügyfelei).
- **gyorsan beépült az oktatási intézményekbe;** (közép- és felsőfokú tanulmányok)

Az előzővel összefüggésben:

3. Társadalmi gyakorlat is.

- Megszerzéséért fizetni kell: a **kiváltságosok technikája**, amely lehetővé teszi az irányító osztályok számára a **szó magántulajdonának** biztosítását.

- **A nyelv hatalom**: kizárja azokat, „akik nem tudnak (nem tanultak meg rendesen) beszélni”, érvelni.
2500 éve tulajdonjogi perekből született meg a retorika, s a „retorikai osztályban” a **polgári kultúrába való beavatásban** merül ki és hal el.

- Ma: Nagyon is praktikus, **kommunikációs, marketing- és pr-szemponitú gyakorlat.**

4. Tudomány, vagy legalábbis prototudomány:

- a) bizonyos egynemű jelenségekre, tudniillik a **nyelvi „effektusokra”** korlátozódó önálló megfigyelési terület
- b) e **jelenségek osztályozása** (melynek legismertebb része a retorikai **„figurák”** listája)
- c) **metanyelv**, retorikai értekezések együttese, melynek anyaga - vagy jelöltje - egy nyelv-tárgy (az érvelő nyelv és az „ábrázoló” nyelv).

- Értelmezhető **világmagyarázó rendszerként is**, mindenre kiterjedő **elméleti-tudományos keretként**. Ez a 15–16. században volt meghatározó (katolikus és protestáns retorikák is).

- Episztemológiai szempontból: a világ**megismerési folyamat is retorizált**: az emberi tapasztalatszerzés nyelvhez, nyelvi formákhoz kötött

5. Erkölcs

- a retorika „szabályok” rendszere is
- nemcsak gyakorlati előírások, hanem erkölcsi előírások törvénykönyve is, melynek feladata, hogy felügyelje a szenvedély nyelvi kilengéseit.

6. Játékos gyakorlat

- Mivel az előbbi gyakorlatok **félelmetes intézményesült rendszert** alkottak, **kialakult a retorika kigúnyolása**.

- A „fekete” retorika (gyanú, megvetés, irónia): játékok, paródiák, erotikus vagy obszcén célzások, kollégiumi tréfák, a diákcsínyek.

Barthes példája (a **retorikai, nyelvtani terminusok kissé obszcén értelmezésének változatából**):

„Az ember a *prepozícióban* ügyel a *gondos összeillesztésre*, és a *konjunkcióban* ügyesen egyezteteti *állítmányát*, de felesége *genitívuszát* mégsem képes *optatívszba* tenni.”

- Ezzel összefüggésben létezik a lenéző („**pusztán csak retorika**”) felfogás is: azaz a retorika mint „csupán szóvirág”.

II. Tétel

A retorikától a stilisztikáig

(Egy tudomány leszűkülésének története)

A talán leghíresebb újkori retorikakurzus

Friedrich Nietzsche (1844–1900) a Baseli Egyetem 1872–73-as, téli szemeszterén tartott előadássorozata.

- **Mindössze két diák jelenlétében.** Az ő jegyzeteik alapján rekonstruálható a kurzus.
- Az 1872-73-as szöveg kissé továbbfejlesztett változata, Nietzsche 1874-es, nyári retorikakurzusának szövege 1997 óta magyarul is olvasható.
- Az antik retorikatörténet sajátos áttekintése, illetve trópus- és figuratan (szóképek és alakzatok).
- **Nietzsche célja: az évszázadok során leszűkült értelmű retorika újjáélesztése.**

Optimista megjegyzés:

A két diák nem kevés.

Ld. ehhez **Apácai Csere János** (1625-1659)

Tanács, melyet Joachymus Fortius ad egy tanulásába elcsüggedt ifjúnak (1654)
c. munkájából:

„Mihelyt Isten segedelméből az tudomány dolgában valami kis ítéletet tehetsz,
azon igyekezzél, hogy napestig taníthass. (...)

Elég, ha csak *egy* léssen is, az ki téged hallgasson.

Azon közben az magad gyakorlása által csudálatos, mely nagy dolgok bőségét
szerzed tennen magadnak. Ha azon egy dolgot tízszer eltanítod, többet tanulsz,
mintha sok időig fonnyasztottad volna magad az otthon olvasással.”

(Ez a példa is kitérés volt.)

Miért beszélek erről?

Azaz mi a haszna, hogy a **retorikafogalmakat tudománytörténeti áttekintés keretében** mutassuk be?

Mert a **tudománytörténet / az elmélet / a példák** csomópontjai felől jutunk el a **retorikafogalmak sokféleségéig** → így a **retorika és stilisztika (mindennapi) hasznát** is könnyebben megértjük

→ a **gyakorlati oktatás** is hatékonyabb lesz

- a) a **történeti,**
- b) a **diszciplináris**
- c) az **elméleti tudatosítással, reflexiókkal.**

- a bevezető áttekintésben már utaltam arra, **hogy leszűkült a retorikafogalom korábbi tágassága a 18-19. sz.-ra.**

- ma önálló tételben szólok erről.

Miképpen szűkült le a retorika hatóköre?

„Ragadd meg az ékesszólást, és tekerd ki a nyakát!”
– követelte Paul Verlaine 1882-es *Ars poeticájában*.

1.) Ismert, hogy a **19. században a romantika** gondolkodói az irodalmi produkció értékközpontjaként az **eredetiséget (originalitás) állították a középpontba; a zsenikultuszt.**

- A különleges, **ihletett alkotói pillanatok** felől ragadták meg az alkotásokat.

- A 19. században tehát a legtöbben **kizárták a tanulható** ékesszólást és annak tudományát, a retorikát, illetve az azzal az antikvitás óta szoros összefüggésben élő poétikát (mint költészettant), azaz a **tanulható, elsajátítható költészetet.**

2.) Viszont a **18–19. század fordulójáig**:

- **Az oktatásban, az irodalomban, a humán tudományokban a tanítható, elsajátítható, általános kompetenciák játszottak főszerepet.**
- Nem az eredetiség, hanem **az imitáció (mintakövetés) és adaptáció (átvétel/alkalmazás)** volt fontos.
- Ezeket a **kompetenciákat a retorikai képzés és tudás alakította ki** elsősorban, a grammatikai és a logikai stúdiumokra építve.
- **A megismerési folyamatot is retorizáltnak tartották.** Eszerint az **emberi tapasztalatszerzés is nyelvhez, nyelvi formákhoz kötött:** a tudományokban, de az egész világ megismerésben is.
- Főképp a 15-16. századi értelmezések szerint **a retorika a nyelvileg kifejezhető világ szintézisét végzi.**
- A retorikát (a filozófia és teológia mellett) az európai kultúrtörténet legfontosabb, **legösszetettebb** és legnagyobb hatású
  - a) **tudományelméleti** és b) **képzési rendszerének** tekintették (pl. az antikvitás, ill. a kora újkor bizonyos időszakában).

A „jelentőségét veszített retorika” mint tudomány újragondolói:

1.) Az 1870-es években Nietzsche.

Ám az ő retorikai gondolkodása – filozófiájával, történetelméleti és klasszika-filológiai munkásságával szemben – kevéssé volt kutatott az **1970-es évekig**. A Nietzsche által 100 évvel azelőtt újragondolt retorika igazán csak az 1970-es években termékenyítette meg a gondolkodást.

2.) Az **1970-es években** főképp **Paul De Man** (1919–1983), belga származású amerikai irodalomtörténész hívta fel a figyelmet ***A trópusok retorikája (Nietzsche)*** c. írásában **Nietzschének a retorikai hagyomány újragondolásában játszott szerepére**, ő ismerte fel Nietzsche retorikatörténeti jelentőségét.

(Megjelent: De Man *Az olvasás allegóriái* c. 1979-es könyvében.)

3.) A nem sokkal korábbi, főképp **német retorikatörténeti kutatások** is megalapozták a retorika tudományának újjáéledését: **1950-es, 60-as évek**, Ernst Robert Curtius, Klaus Dockhorn, Heinrich Lausberg.

A 19. századtól (részben már a 16. század után) fokozatosan szűkül a retorika hatásköre a 20. századig

a retorika mint tudomány folyamatosan veszített a korábbi, egyetemes jelentőségéből, fontos tudományelméleti helyzetéből.

Szétvált elemeire a korábban egységes tudomány, illetve maradt belőle pusztán a stilisztika.

1.) A retorika mint tudomány előbb elveszítette **az érvelés megalkotásában játszott tudományelméleti szerepét.**

2.) Aztán elveszítette **a kompozíció, a beszédszerkezet (szövegszerkezet) megalkotásában játszott szerepét.**

3.) **Csupán a beszédstílus elméletére szűkült érdeklődése** → aztán már csak az **alakzatok osztályozására** → a **trópusok tanára** → azon belül is **elsősorban a metafora** (a hasonlóságokon alapuló összehasonlítások) és **metonímia** (az érintkezéseken alapuló összehasonlítások) **tanára: ez lett a stilisztika tudománya.**

A retorika felől nézve tehát a stilisztika résztudomány, amely aztán emancipálódott, önállósodott. (Ld. minderről a fentebb említett Gerard Genette A leszűkült retorika c. 1970-ben megjelent írását.)

Most ezért tanítjuk együtt a kettőt.

Jobb híján, de történetileg helytelenül:
stilisztika címszó *alatt* a retorikát.

**Vö. a szónoki beszéd elkészítésének lépéseivel, ld. kifejtve alább,
a IV. Tételben**

1. feltalálás

2. elrendezés

3. kifejezés

*(Ezért lesz később ebből a trópus- és figuratan, így a **stilisztika** tudománya is, erre szűkül le a 18-19. századra a retorika korábbi, összetett rendszere!);*

4. megtanulás

5. előadás

**Nietzsche retorikai kurzusán megalkotott egyik egyszerű,
alapvető, de igen fontos felismerés a nyelvről**

*(részben persze ismert volt már az antik és a kora újkori retorikai
gondolkodásban is)*

Az ókori parasztok (*rustici*) nyelvében is megtalálhatóak az alábbi
trópusok (metaforák, megszemélyesítések):

‘a hegy teteje, lába, háta, gerince’

‘a szőlő szemei’.

(Ezeket görögül, latinul idézi, de minden modern nyelven is érthetőek.)

Ebből következik, hogy
nincs irodalmi és nem irodalmi nyelv,
a trópusok és figurák (szóképek és alakzatok)
a nyelv természetes részei!

„A trópusok nem hébe-hóba járulnak a szavakhoz, hanem azok alkotják legsajátabb természetüket.

Egyáltalán nem lehet szó valamiféle ‘tulajdonképpeni’ jelentésről, amely csak speciális esetekben válna átvitté.”

Tehát Nietzsche szerint

1.) A nyelv **figuratív struktúrája** korántsem csupán „egy nyelvi forma a sok közül”, nem „ékítmény”, „csupán többlet”, hanem **a nyelv legfontosabb jellegzetessége.**

2.) A retorika mint **„ars’ (lat. = tudomány és szóművészet)** ezért csak **a nyelvben rejlő (eredetileg is meglévő) művészi eszközök továbbfejlesztése.**

Azaz: **nincs „retorikátlan”, „természetes” nyelv:** maga a nyelv is retorikai fogások és eszközök eredménye.

3.) Azaz Nietzsche szerint

a trópus a nyelvnek nem származtatott, marginális vagy torzult formája, hanem a legalapvetőbb nyelvi paradigma.

Az előző gondolatmenet összegzése: a retorika fogalmának kétféle értelmezése lehetséges

(Dan Sperber – Deirdre Wilson (*Retorika és relevancia*, 1990, magyarul 2006) nyomán)

A) A retorika „leegyszerűsítő felfogása”:

- a szóképeket és alakzatokat az egyszerű szöveghez hozzátett díszítményeknek tekintette.
- eszerint a szóképek és alakzatok a szöveget annak tartalmi megváltoztatása nélkül teszik élvezetesebbé és ezáltal meggyőzőbbé.
- eszerint a szóképek és alakzatok azáltal érik el a díszítő hatást, hogy a szerző gondolatának unalmas, szó szerinti kifejezését vonzóbb, figuratív (metaforikus stb.) kifejezéssel helyettesítik.
- vagyis olyan kifejezésre cserélik, melynek szó szerinti jelentését félreállítja és helyettesíti a figuratív jelentés.

B) Nietzsche (és némely antik és kora újkori rétor) ezt másképp látta: a trópusok nem ékítmények!

Lássuk példákon keresztül

(Sperber–Wilson nyomán)

1.) Az anya mondja gyerekének: „Kismalac vagy!”

Ebben a szövegösszefüggésben nem célravezető szó szerint értelmezni a „kismalac”-ot, hanem metaforaként érdemes értelmezni.

Figuratíván „koszos gyerek”-et jelent.

A „leegyszerűsítő retorikafogalmat” alkalmazó gondolkodás (A) szerint:

- a kijelentés **figuratív jelentése** egyértelműen **azonos** az általa helyettesített köznapi kifejezés **szó szerinti jelentésével**.
- eszerint **minden alakzatnak van nem-figuratív átfogalmazása**.

2.) az anya mondhatná azt is: „Milyen szép tiszta vagy!”

E nézet a „szép tisztá”-t iróniaként elemezné, mely **figuratív módon szintén „koszos gyerek”-et jelent**.

E gondolkodás tehát **teljesen azonosítja egymással a metaforikus vagy ironikus kifejezés figuratív jelentését a helyettesített köznapi kifejezés szó szerinti jelentésével**.

B) Nietzsche (és némely antik és újkori rétor) nyomán viszont:

Az anya, amikor a gyereket kismalacnak nevezi, „szerény stilsztaként” is **lefordíthatatlan hatásokat** érhet el.

- Például megbocsátóbbnak mutatkozik, mintha egyszerűen „koszos gyerek”-nek nevezte volna.
- Amikor azt mondja: „**Milyen szép tiszta vagy!**”, nemcsak azt közli, hogy a **gyerek koszos**, hanem rejtetten talán azt a finom felszólítást is, **hogy tisztának kellene lennie.**
- Ezt a finomságot az előző, leegyszerűsítő (A) retorikafelfogás szerinti „**konkrét átfogalmazás**” nélkülözi.
- Tehát a **Nietzsche nyomán a (B) retorikai gondolkodás szerint mégsem teljesen azonos a két jelentés; nem „egyszerű ékítmények” a trópusok, amelyek „ugyanazt” mondják. Nem „puszta retorika”.**

Az átfogalmazás által módosuló hatások gazdagságát és jelentőségét (nevelés, pszichológia) nem becsülhetjük alá.

Megjegyzés ahhoz, hogy valami metafora vagy sem:

- a „fáj a szívem” kifejezést a népdalok kontextusában metaforikusnak tartjuk

- de van egy ezzel erősen szemben álló (szó szerinti) példa:

Róka Szabolcs: *Kórházballada*

<https://www.youtube.com/watch?v=vGVW8M53EsE>

(ld. 2,18-tól)

Újabb példa – érvként az eddigiekhez

Coleridge (1772-1834) angol romantikus költő és filozófus azzal érvelt, hogy a „**kifogástalan stílus tévedhetetlen próbája**” nem más, mint „**a lefordíthatatlansága**.”

Ha (ugyanannak a nyelvnek) más szavaival próbáljuk „ugyanazt” elmondani: **a jelentés sérül**

Coleridge állításának alátámasztása

(A példa mint érv Kappanyos András nyomán)

Mely magyar verssor angol fordítása?

„I have no father, no mother”

„Nincsen apám, se anyám”

(József Attila: Tiszta szívvel)

József Attila verse a Kex-zenekar megzenésítésében:

<http://www.youtube.com/watch?v=bikCVRw5wfE>

vagy esetleg?

„Nekem nincs, apukám, anyukám...”

(Latabár Kálmán – Kiss Manyi kupléja: Jaj, de jó a habos sütemény,

Szövegíró: Kellér Dezső)

http://www.youtube.com/watch?v=VhLnBeyE_tE

A retorika rendszerén belüli stílusfogalmak

A 19. századig tehát a stilisztikát a retorika keretében (a kifejezés – *elocutio* – részben) tárgyalták.

Azóta a stilisztika tudománya foglalkozik a stílus kérdésével.

A *stílus fogalma*

Egyszerre jelöli:

- 1) **egyediség**, egyéni stílus (*idiolektus*), valaki sajátos jellemzője („a stílus maga az ember”, *Georges-Louis de Buffon, 1753*), valamely mű egyszerűsége
- 2) **közösségi jellege** (*szociolektus*)
  - a) korszakra jellemző stílus (korstílusok, stílusirányzatok)
  - b) korlátozottan lehetséges kifejező eszközök közötti választás:
a „megfelelő” szavak, mondatok választása: a **tárgyhoz**, a beszélő **jelleméhez** és a hallgatóság **érzelmeihez illő** stílus választása (illőség = *aptum*): ezekről függ, milyen szavakat és milyen szófüzést alkalmazzon a szónok.

Azaz: A kifejezés feleljen meg a *beszéd céljainak*:

„Nem elég azt tudni, hogy **mit** kell mondanunk, azt is tudni kell, **hogyan** adjuk elő. És ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy beszédünket ilyen vagy olyan jellegűnek tüntessük fel.”

(Arisztotelész: *Rétorika*, Kr. e. 4. század)

A Kr. e. 1. század óta három **stílusnemet** (genera dicendi) tartanak számon.

(Cornificius: Herenniusnak ajánlott retorika, Kr. e. 1. század, ez az első latin retorikai összefoglaló, Cicero forrása is.)

- 1. fennkölt stílus** (stilus gravis),
- 2. közepes stílus** (stilus mediocre),
- 3. egyszerű stílus** (stilus humilis).

„Fennkölt az, amely magasztos szavak csiszolt és ékes szövevényéből áll.

Közepes az, amely alacsonyabb, de mégsem a legalacsonyabb rendű és a leghétköznapiabb szavakból áll.

Egyszerű az, amely leereszkedik a legáltalánosabban használt tiszta köznyelvig.”

Fontosnak tarja, hogy az egyes **stílusnemeket váltogatni kell**, mert ezzel elejét vehetjük az unalomnak.

A szerző az egyes stílusnemeket példákkal szemlélteti.

Mindegyik **stílusnemnek** megvannak a **maga stíluseszközei**. Ezekkel azonban **csínján kell bánni**, mert ha mértéktelenül alkalmazzuk őket, az ellenkező hatást érjük el velük.

Az egyes stílusnemek veszélyei Cornificius szerint:

1.) *fennkölt stílusnem*: ez dicsérendő, de közel esik hozzá az a jellegzetesség, amely kerülendő: a **dagályosság**. „Amikor valamit új vagy régies szavakkal, vagy máshonnan otrombán átvett metaforákkal fejezünk ki, vagy súlyosabbakkal annál, mint amit a tárgy megkíván, ilyenféleképpen: „Mert aki elleneinek áruba bocsátja hazáját, nem fog az kellőképpen megbűnhődni, ha hanyatt-homlok letaszítják a neptunusi mélyedésekbe.”

2.) *közepes stílusnem*: hibája, ha **széteső, szétfolyik**, azaz nem tud logikusan kibontakozni

3.) *egyszerű stílusnem*: gyakran **száraz** és vértelen

Mindhárom stílusnem szempontjából fontosak a **stílusérények**.

1.) **illőség** (*aptum*) ld. már föntebbi dián is:

a „megfelelő” szavak, mondatok választása: a **tárgyhoz**, a beszélő **jelleméhez** és a hallgatóság **érzelmeihez illő** stílus választása (illőség = *aptum*): ezektől függ, milyen szavakat és milyen szófüzést alkalmazzon a szónok.

2.) **választékosság** (*elegantia*) Két eleme van:

- **nyelvi helyesség** (*latinitas*), azaz egyrészt a szavak összekapcsolásában, a mondat szerkesztésben, másrészt a szavak megválasztásában ne kövessünk el hibát.

- **világosság** (*claritas*)

3.) **szerkesztettség** (*compositio*): csiszolt, mives szófüzés

Kerülni kell a feltűnő hang- és szóismétléseket; a szintaktikailag összetartozó szavak túlzott elválasztását, hosszú körmondatokat.

4.) **fenség** (*dignitas*): a beszédet díszessé tevő változatos **szó- és gondolatalakzatok** használata.

(Cornificius a görög trópus és figuratant fordítja, dolgozza át. Aztán Quintilianus a Kr. e. 1. században és Cicero a Kr. u. 1. században pontosítja ezt a rendszert.)

III. Tétel

Igazság vagy vélekedés?

A retorika mint meggyőzés (ókori és mai példák)

Igazság vagy vélekedés?

Idézzük fel **Nietzsche 1870-es évekbeli állítását, mely szerint maga a nyelv retorikus:**

„A trópusok nem hébe-hóba járulnak a szavakhoz, hanem azok alkotják legsajátabb természetüket. Egyáltalán nem lehet szó valamiféle ‘tulajdonképpen’ jelentésről, amely csak speciális esetekben válna átvitté.”

Lássuk Nietzsche egyik indoklását:

a nyelv azért is retorikus, mivel csak egy **doxa [vélekedés]** és **nem egy epistémé [igazság]** közvetítésére irányul.

Ez az állítás az ókori retorikafogalom egyik legfontosabb jelentéséhez vezet: vagyis, hogy a **retorika rábeszélést, ill. meggyőzést jelent**

(a retorika fogalmának egyéb jelentései mellett, ld. az I. tételben).

DE: nem az igazság, hanem egy vélekedés melletti (vagy szembeni) meggyőzés.

Az igazság vs. vélekedés kérdésének

I. megközelítése: antik (görög, ill. latin) példák

(Ehhez részben Ritoók Zsigmond interpretációját használom.)

Gorgias (Kr. e. 5–4. sz.): az antik retorikai gondolkodás szerint nincs abszolút igaz állítás: vagyis **az igazság nem megismerhető** → csak **vélekedéseink** (*doxa*) lehetnek → ezek bizonytalanok és ingadozók → az **egyik *doxa* helyett** lehet a **másikat** elfogadni:

-akkor, ha az **valószínűbb**

-akkor, ha a hallgatók **logikai** vagy más úton (kényszer stb.) rávehetőek, hogy azt **valószínűbbnek lássák!**

A vélekedést tehát **rábeszéléssel** lehet befolyásolni.

(Ezt már Gorgias előtt **Korax** is így vallotta a Kr. e. 5. sz. közepe előtt, csak nem ilyen rendszerszerűen.)

A rábeszélés azért volt szükséges, mert a retorika a tulajdonjogi perekből született meg

Kr. e. 485 táján két szicíliai zsarnok deportálta az ottani görög telepeseket (az ókori Hellasnak gyarmatai voltak dél-Itáliában), és elvette a földjeiket (másokkal népesítette be, ill. zsoldosainak adta)

→ aztán: demokratikus felkelés a zsarnok ellen

→ majd: a korábban elűzött lakosság visszatér

→ rengeteg per, hogy kinek a tulajdonában vannak az egyes földek.

→ a népi bíróságok előtt meggyőzőnek, ékesszólónak kellett lenni, mert nem volt biztos érv.

A hat évszázaddal későbbi **latin retorika**, elsősorban **Quintilianus** (Kr. u. kb. 35–100) ezt így nevezte: *művészetén kívüli* – vagyis nem a szónoklás művészete által feltalált – *bizonyítékok*: **törvények; szerződések; tanúk**
*De ezek mégsem tekinthetők kétség nélkül **objektívnek!***

A beszéd tehát **nem tudja kifejezni**, „világossá tenni” a **valóságot**, hiszen **nem a valóságot közöljük, hanem csak egy beszédet**, mely a valósággal nem összemérhető, önálló létező.

*Gorgias szerint: „a **beszéd hatalmas úr**, mely parányi testtel – látni sem lehet azt – isteni dolgokat visz mégis végbe, mert képes félelmet szüntetni, fájdalmat elvenni, örömet okozni, részvétet fokozni...”*

Vagyis az ember dönti el, hogy két dolog közül melyik az igaz (illetve a valószerűbb).

Az ember tehát állandóan a vita (*agón*) helyzetében van.

Mindent **bizonyítani**, ill. **cáfolni** kell.

A bizonyítás azonban:

- **nem az ellentmondás hiányának kimutatására szolgál, hiszen mindenről két egymással ellentétes állítás lehetséges.**
- A **bizonyítás inkább csak a másik meggyőzése arról, hogy azt tartsa igaznak, amit a beszélő igaznak tart.**
- Illetve az is mindig kérdés: mi igaz **az adott helyzetben**, speciális időben (kairos), és más helyzetben, más időben esetleg nem.

A demokráciától féltő arisztokrácia célja a *saját érdekeinek védelmében* → a „hitványakat” becsapni szép szavakkal.

Később is így működik:

Éppen az igazság kétséges:

a **rosszra is** használt (bár kitűnő hatékonysággal működő) **meggyőzés veszélye** (pl. Hitler).

De hát akkor felmerült a kérdés, hogy:

- **Miképp lehet elmondani az igazságot?**
- **Milyen eszközökkel lehet meggyőzni valakit az igazságról?**
- **Milyen eszközökkel lehet a hamisat igaznak feltűntetni?**
- **Mire képes a szó?**

Mivel a **bizonyítás és cáfolat szavakkal** történik →
döntő jelentőségűvé vált a beszéd az említett szicíliai
görög zsarnok elűzése után →

alapos foglalkozás kezdődött a beszéddel, a nyelvvel,
nyelvtani vizsgálatok: Gorgias és más korabeli *szofisták*
számára →

a **beszéd hatalma**: „szabaddá teszi az embert, s
biztosítja uralmát mások fölött”, azaz

képes bárkit bármire rábeszélni

(ebből lett majd a latin retorikákban a **rábeszélés** =
oratio suasoria **műfaja**).

Platón (Kr. e. 427–347), a **gorgiaszi hagyomány** ellen lép fel.

Helytelenítette, hogy a hallgatóságot **jóról és rosszról egyaránt** meg lehet győzni, hogy vissza lehet élni a szónoklással, az embereket becsapni.

Arisztotelész (Kr. e. 394–322) függetleníti a retorikát az erkölcs kérdéseitől.

→ számára inkább a **bizonyítás és cáfolás tudománya**.

→ **önmagában semleges eszköz, nem hibáztatható** azért e tudomány, ha alkalomadtán hitvány ember kezére kerülve a **hazugság terjesztését szolgálja**.

Eszerint:

- a (természet)**tudományok** kiindulópontja a **valóság** (abszolút igazságok),

- a **retorikáé** a **valószerűség** (relatív igazságok) → **bizonyítékokkal** kell alátámasztani.

A latin retorikákban,

a Kr. e. 1. században **Cicero**nál és a Kr. u. 1. században **Quintilianus**nál az aristotelési gondolkodási hagyomány miatt lesz fontos **Karneádés** figurája.

A két retorikaszerző úgy emlegette őt, mint aki híres és elsőprő retorikai erővel rendelkező férfiú volt.

Azért csodálta őt Cicero és Quintilianus, mert egy elhíresült alkalommal Karneádés egyik nap **sikeresen érvelt** meggyőző módon **az igazság javára**.

Ám másnap, nem kevésbé meggyőző módon, **az igazság ellen**.

Cicero szerint Karneádés azt bizonyította tetteivel, hogy **mindig, még az erényekről való vita esetében is lehetséges két álláspontot elfogadni.**

Mindig lehet érvelni mindkettő mellett.

Cicero így fogalmazta meg a problémát általánosan:

bármely kérdés kapcsán lesz mindig **két, egymással ellentétes álláspont** → vagyis a morális és a politikai **argumentációban (érvelésben)** mindig lehetséges **meggyőző érveket** előállítani, **bármelyik oldal mellett** (*in utramque partem*).

A retorikai meggyőzésnek három, már az ókori retorikákban megjelölt célja volt, s később is ezeket állították a középpontba:

- (1) **tanítani** (docere)
- (2) **gyönyörködtetni** (delectare)
- (3) **felindítani** (movere)

II. Az igazság vs. vélekedés kérdésének megközelítése mai példákon

1. példa:

Utoljára több mint fél évszázada volt a retorika a (középfokú, de részben felsőfokú) **oktatás része**, az elmúlt évtizedekben csak a stilisztika tanítását írták elő. Aztán 2000-ben újra az alaptanterv része lett.

Az **Adamik Tamás** által szerkesztett, kitűnő **Retorikai lexikon (2010)** szerint is az a haszna retorikának, **hogy szóval, ne pedig erőszakkal érjük el célunkat**. A lexikon előszava így fogalmaz:

„A retorika végső célja az, hogy művelt és erkölcsös közéleti embereket, polgárokat neveljen, akik szóban és írásban képesek a közösség érdekeit hatékonyan képviselni. Olyan polgárokat kíván tehát nevelni, akiknél a szó és a tett összhangban van egymással.”

Ez ugyan elfogadható, az előzőek (a Kr. e. 5. sz.-i görög példa) miatt megszorításokkal.

Ám a könyvről írt egyik recenzióknak ennél **kockázatosabban általánosító** a megfogalmazása: „A retorika [...] a nyelv **helyes és célravezető használatát** tanítja, **ezáltal** pallérozva **a jellemet**.”

A probléma, hogy (láttuk a görög példán) **éppen az igazság kétséges**, illetve a **rosszra is** használt (bár kitűnő hatékonysággal működő) **meggyőzés veszélyére** (pl. Hitler) nem hívja fel a figyelmet a recenzió. (A könyv igen.)

2. példa

(Aczél Petra nyomán a Adamik T. et al.: *Retorika*, Bp., Osiris, 2004. c. kötetben.)

A „sikeres tárgyalás” menedzsertankönyvei: népszerű retorikák.

- Nem a „szép” vagy „rút” beszéd kérdéséről szólnak, hanem az **„előnyös” és „hátrányos” megszólalásról.**
- **Nyelvi mintákat** (és nem nyelvi tudást) közvetítenek elsősorban: reklámszövegek szerzői, sajtómegjelenések szervezői, a brandingért felelős vezetők számára.

3. példa

A modern marketing egyik alapvető tétele:

a mindennapi rábeszélés, meggyőzés, ill. a szlogen: *nem a logikára* kell építsen.

Ugyanis:

*„Egy adott árucikk és a piac más termékei között **nem lehet racionális különbséget tenni!**”*

David Ogilvy, reklámguru (1911-1999)

Ogilvy módszerei, gyakorlata:

1) „**Életérzést**” kell kódolni az óriásplakátok, szignálok, kampányok, szlogenek üzeneteibe (*Coca-Cola* stb.).

Ezt a **fogyasztó sokszor talán tudja is**, azt is, hogy **mi a szándéka a reklámozónak**.

A fogyasztó szeretne „**becsapódni**”, **rajongani**, ill. **részévé válni** az adott fogyasztói közösségnek: (pl. *Apple-cég* termékei)

2) „Csomagolás”, „tálalás” - rebranding: Ogilvy – Kraft Foods
(Kanada): *Diamond Shreddies*

<https://www.youtube.com/watch?v=ZV6xrm2mll>

Man: *Shreddies are supposed to be square.*

Woman: *Have any of these diamond shapes gone out?*

[Diamond Shreddies] Woman: *New Diamond Shreddies cereal
Same 100% Whole Grain Wheat in a delicious diamond shape.*

Old (boring)

New (exciting)

ENLARGED TO SHOW TEXTURE

Az egész projektről röviden:

<https://www.youtube.com/watch?v=vq252cJpleE>

IV. Tétel

A) A szóközi beszéd elkészítésének lépései

B) A beszéd részei

C) A beszéd fajtái

A) A beszéd elkészítésének lépései:

eredetileg minden lépést a retorika rendszerén belül a retorika kurzusok keretében tárgyalták, tanították

A szónok **beszéde**, ennek nyomán pedig minden más **szöveg megalkotásakor, előkészítésekor** a **következő kidolgozási fokokat, lépéseket** kell megtenni:

1. **feltalálás** – a téma tisztázása, kiválasztása (meglévő beszédpéldák táraiból)
2. **elrendezés** – a gondolatok elrendezése
3. **kifejezés** – a gondolatok nyelvi megfogalmazása, *ékes kifejezése (Ezért lett később ebből a trópus- és figuratan, így a **stiliztika** tudománya is, erre szűkült le a 18-19. századra a retorika korábbi, összetett rendszere!)*
4. **megtanulás** – a szöveg rögzítése az emlékezetben
5. **előadás** – a szöveg nyilvánosság elé tárása előszóban

Eredetileg **Cicero** rendszerezése; de a felosztás előzménye: görög retorikák; majd hasonlóan gondolták a középkorban és a kora újkorban is.

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–Kr. e. 43) a közéleti pályafutását és irodalmi tevékenységét a **római köztársaság idején** kifejtő jelentős szónok és elméletíró.

A beszédszerkesztés öt lépését nem mindig a retorika rendszerében értelmezték:

Pl. a francia logikai és retorikai gondolkodó, **Petrus Ramus** (1515-1572):

- **az ötrészes retorikát kétrészesre szűkítette le:**

1.) feltalálás	- a logikához sorolta
2.) elrendezés	- a logikához sorolta
3.) kifejezés	- marad a retorika része
4.) megtanulás	- önálló tudomány
5.) előadás	- marad a retorika része

- **Ramus hatására** számos olyan retorika-tankönyv jelent meg, amelyek (az **előadás** gyakorlatiasabb kérdései mellett) **szinte kizárólag a szóképek és az alakzatok kérdéseire koncentráltak**: azaz a mai értelemben vett „**stiliztikára**”.

- **Ramus** is fontosnak tartotta a megtanulás során az önálló mnemotechnikai módszereket.

Megjegyzés a 4. ponthoz (megtanulás = memoria)

Ars memoria – az emlékezés művészetének eredete

Szimonidész, a Kr. e. 6. sz.-i görög költő vendégségben egy nemesembernél, Scopasnál.

Egy titokzatos üzenet miatt elhagyta a termet, épp azt megelőzően, hogy a földém leszakadt, és mindenki szörnyethalt.

A tetemek a felismerhetetlenségig összeroncsolódtak, ám Szimonidész pontosan emlékezett, hogy ki hol ült a vacsorán: a helyek alapján sikerült mindenkit azonosítani.

Szimonidész tanulsága: a helyek sorrendjére alapozhatjuk a felidézést.

A szónokok is ezt az elvet alkalmazták:

- az egyes témákról mentális képeket alkotni;
- egy alaposan elképzelt tér sarkaiban rögzíteni gondolatban;
- majd a felidézés során képzeletben bejárni, s az egyes helyekhez kötött elemeket felidézni.

Quintilianus is azt ajánlja, hogy elképzelt *épületek*hez kössünk képeket, így a szobák és folyosók „bejárása” során összeállítható mondanivalónk.

B) A szónoki beszéd részei

1. A **bevezető** (exordium)

A *képleírás* (descriptio – régen ezt is a retorikai kérdések között tárgyalták) az óra elején:

- **jóindulat felkeltése** (*captatio benevolentiae*)
- de vö. a **behízélgés** (*insinuatio*) veszélyével is
- egyszerre **példa** (*exemplum*) is volt – *más beszédrészben is előfordulhat.*
- lehet még **önkisebbítés** (*minutio*) is a bevezetőben

2. Ezzel megtörtént a **témakijelölés** (propositio) is.

3. Az **elbeszélés/tárgyalás** (narratio) során, illetve

4. Az **érvelés** (argumentatio) részben lesz fontos mindez.

Lehetséges módjai: **bizonyítás** (probatio); **cáfolás** (refutatio).

5. A hasznok (usus) kérdését is érintettük már (ez nem minden beszédben, de pl. prédikációkban, szentírás-magyarázatokban fontos volt).

6. Kitérés (digressio). **Ez is a beszéd egyik része** – kitér a beszéd főszórából, de úgy, hogy mégis az érvelést segítse.

7. Ezt fogja követni a **részletezés** (partitio).

8. Befejezés (epilogus).

C) A beszéd fajtái

Arisztotelész figyelme a *kommunikációs helyzetre* irányul (bár e fogalmat nem használja):

Hiszen szól a **beszélőről**, a **beszéd tárgyáról**, a **címzetről** (akire a beszéd célja irányul) → ebből a horizontból osztályozza a **szónoki beszéd fajtáit** is.

A beszédfajtákat aszerint különbözteti meg egymástól, hogy a bennük szereplő **ügyek**:

- 1.) a jövőben (**tanácskozó beszéd**: *genus deliberativum*)
  - 2.) a múltban (**törvényszéki beszéd**: *genus iudiciale*)
  - 3.) múltban-jelenben-jövőben (**ünnepi/bemutató beszéd**: *genus demonstrativum*)
- játszód(hat)nak-e le.

Ezek alapján rendszerezhetőek és értelmezhetőek az irodalmi művek, de a legtöbb (bármilyen) szöveg is.

Figyelemmel persze arra, hogy sok esetben **kevert beszéd típusok** a szövegek (*genus mixtum*).

Eszerint:

1.) a tanácskozás során (genus deliberativum) a jövővel kapcsolatban **ajánl vagy nem ajánl valamit a szónok:**

- azaz **rábeszél** valamire (*suasio*)
- **lebeszél** valamiről (*dissuasio*).

2.) aki a törvényszéki beszédben (genus iudiciale):

- **vádol** (*accusatio*) vagy
- **védekezik** (*apologiát* mond),

mindig a múlttal kapcsolatban foglal állást

3.) aki pedig ünnepi szónoklatot (genus demonstrativum) tart, az

- **magasztalhat** (*laudatio*) vagy
- **gáncsolhat** (*vituperatio*)

mind a múltban megtörtént, mind a jelenben létező, mind a jövőben előfordulható eseményt.

V. tétel

A meggyőzés és rábeszélés alapeleme: a bizonyítás

Arisztotelésztől ered a retorikai **bizonyítás** (korábban már említett) **rendszerzése:**

A **szónoklat** (mint a meggyőzés retorikája) **bizonyítékai:**

I. retorikán (=művészetén) kívüli bizonyítékok

tanúk, vallomások, egyéb dokumentumok (korábban, a gorgiaszi retorika kapcsán már láttuk, hogy nem egyszerűen „objektív” bizonyítékok);

II. retorikán (=művészetén) belüli bizonyítékok

(A három arisztotelészi „retorikán belüli bizonyíték”-ot majd Cicero és Quintilianus is átveszi.)

Ezek a bizonyítékok:

1. a szónok **jellemében (ethos)** lelhetők fel → cél a gyönyörködtetés és megindítás.

2. a hallgatóságra tett **hatásban (pathos)** lelhetők fel → cél szintén a gyönyörködtetés és megindítás.

3. magában a **beszédben (logos)** találhatóak → cél a tanítás.

Az 1-2. (ethos és pathos) összefüggése:

Jellemével győz meg a szónok, ha beszédével **hitelt érdemlően** tünteti fel magát a közönség előtt (*ethos*).

→ ehhez a szónoknak az **emberi jellemek és érzelmek** típusait kell tanulmányoznia

→ így tudni fogja, **mivel keltheti fel** ezeket az érzelmeket

→ **hatékony fegyver a meggyőzésben**: ezért tárgyalták a pathost a bizonyítékok közt.

Összegezve:

a hallgatóságot úgy lehet meggyőzni, ha:

- hatunk az **érzelmeikre** (*pathos*),
- valamint a **szónok**, aki hatni próbál rájuk: **hiteles** (*ethos*).

A 3. elem (logos):

A beszéddel úgy lehet **meggyőzni** a hallgatóságot, **ha** a tárgyhoz illő **logikai eljárással bizonyítjuk** az igazságot vagy látszatigazságot.

Arisztotelész szerint a bizonyítás módja:

- a *dialektikában (logikában)*:

az (1) **indukció** és a (2) **szillogizmus**;

- a *retorikában*:

a (1) **példa** és a (2) retorikai szillogizmus (=enthüméma).

A) Indukció és példa

„Amikor **sok hasonló esettel** bizonyítjuk, hogy valami úgy van, azt a dialektikában **indukciónak**, a rétorikában **példának** nevezzük.”

(Arisztotelész)

B) Szillogizmus és enthüméma

„Amikor pedig **bizonyos dolgokból valami más, rajtuk kívül álló okok következnek**, (...) azt a logikában **szillogizmusnak**, a rétorikában **enthümémának** nevezzük.” (Arisztotelész)

A dialektikában a **szillogizmus**: a **kétségtelen igazságra** épül.

A retorikában az **retorikai szillogizmus (enthüméma)**: a **valószerűre** épül.

A szillogizmus és enthüméma kétféle magyarázata

(Góbi Imre (1888) példái nyomán Adamikné Jászó Anna (2009) interpretációja);

Mindkét magyarázat már jelen van Arisztotelésznél

1. magyarázat

a) **Szillogizmus:**

- **két premissza** (kiindulópont)
(egy nagyobb premissza és egy kisebb premissza)
- **és egy konklúzió** (következtetés)

„Mindazt, ami igazságtalan, el kell törölni. – Nagyobb premissza.

*„Mindazt, ami igazságtalan, el kell törölni. – Nagyobb premissza.
A rabszolgaság igazságtalan. - Kisebb premissza.*

„Mindazt, ami igazságtalan, el kell törölni. – Nagyobb premissza.

A rabszolgaság igazságtalan. - Kisebb premissza.

Tehát a rabszolgaságot el kell törölni.” - Konklúzió.

b) Enthüméma:

**a szillogizmus valamely elemét elhagyjuk, tehát az enthüméma =
csonka szillogizmus**

Épp annak van nyelvi-retorikai és esztétikai hatása, hogy ki kell magunkban egészíteni.

Kisebb premissza kimarad:

Mindazt, ami igazságtalan, el kell törölni. **Nagyobb premissza.**

.....

Kisebb premissza hiányzik.

Tehát a rabszolgaságot el kell törölni.

Konklúzió.

Nagyobb premissza kimarad:

.....

Nagyobb premissza hiányzik

A rabszolgaság igazságtalan.

Kisebb premissza.

Tehát a rabszolgaságot el kell törölni.

Konklúzió.

Elmaradhat a konklúzió is:

Mindazt, ami igazságtalan, el kell törölni. **Nagyobb premissza.**

A rabszolgaság igazságtalan.

Kisebb premissza.

.....

Konklúzió hiányzik.

Tehát a retorikában kimarad a szillogizmus egy része, **ezt a részt a hallgatóság hozzágondolja: retorikai szillogizmus (enthüméma).**

A hiányzó állítást a hallgatóság magában megfogalmazza, emiatt **hatásos, meggyőző** az enthüméma a bizonyítás során: **bekapcsolja az embereket a szónokkal való közös gondolkodásba.**

A **törölt állítás** = „az elmében benne lévő”, azaz *en thümo*: **az egész struktúra tökéletes az elmében, csak nyelvi kifejezése hiányos.**

Erre mondta az egyik legnagyobb magyar egyházi szónok és retorikus, Ravasz László református püspök 1938-ban, hogy **a szónoki beszéd logikai dráma, de olyan dráma, amely a hallgatóság lelkében megy végbe**: a szónok „éppen azért, hogy teremthessen, szükséges, hogy belevonja a drámába e második személyt, titokzatos és roppant társát, a hallgatóságot”.

Természetesen a gondolatbeli kiegészítésben sokszor van bizonytalansági tényező (még ha a fenti, iskolás példák egyértelműek is), **így az egész következtetés inkább valószínű, mint szükségszerű.**

A szillogizmus és enthüméma 2. magyarázata

Az enthümémának is megvan minden eleme, csupán bizonytalanabb, mint a szillogizmus.

Azaz:

- a szillogizmus premisszái ***kétségbevonhatatlanul igazak***;
- a valódi enthüméma ***csak valószínű*** premisszákon alapuló szillogizmus.

a) **A kétségbevonhatatlanul igaz szillogizmus** alappéldája:

Minden ember halandó. (Nagyobb premissza)

a) **A kétségbevonhatatlanul igaz szillogizmus** alappéldája:

Minden ember halandó. (Nagyobb premissza)

Szókratész ember. (Kisebb premissza)

a) A kétségbevonhatatlanul igaz szillogizmus alappéldája:

Minden ember halandó. (Nagyobb premissza)

Szókratész ember. (Kisebb premissza)

Szókratész halandó. (Konklúzió)

b) A valószínűségen alapuló retorikai szillogizmus (enthüméma) ugyanilyen szerkezetű:

Minden athéni szeret érvelni. (Nagyobb premissza)

b) A valószínűségen alapuló retorikai szillogizmus (enthüméma) ugyanilyen szerkezetű:

Minden athéni szeret érvelni. (Nagyobb premissza)

Szókratész athéni. (Kisebb premissza)

b) A valószínűségen alapuló retorikai szillogizmus (enthüméma) ugyanilyen szerkezetű:

Minden athéni szeret érvelni. (Nagyobb premissza)

Szókratész athéni. (Kisebb premissza)

Szókratész szeret érvelni. (Konklúzió)

Ezek szerint tehát a logikai és retorikai szillogizmus között a különbség: **a nagyobb premissza bizonyossági foka.**

- A **szillogizmus** nagyobb premisszája **kétségbevonhatatlan** igazságot tartalmaz, következésképpen konklúziója is mindig igaz.

- Az **enthüméma** nagyobb premisszája csak **valószínű**, mert lehet olyan athéni, aki nem szeret érvelni; következésképpen konklúziója csak valószínű. (Igaz lehet, de nem szükségszerűen az.)

VI. TÉTEL

A KERESZTÉNY RETORIKA

(A RETORIKA MINT TUDOMÁNY; A RETORIKA ÉS AZ ERKÖLCS
KÉRDÉSEI)

Emlékeztető:

A nyelv (és a retorika) a *valószerűség* vagy az *igazság* közvetítője is?

Emlékeztető:

- A retorikai gondolkodásban markáns nézőpont, hogy a nyelv által közvetíthető igazság **kétséges**.
- A retorika a „valószerűt” bizonyítja, nincs objektív igazság.
- Gorgiasztól, majd rendszerezve: Arisztotelész, Cicero, Quintilianus – a modernitásban: Nietzsche (1870-es évek), Paul de Man (1970-es évek)

Ezzel szemben áll a keresztény retorikai felfogás: Szent Ágoston (Augustinus) (Kr. u. 354-430) felfogása:

- **A keresztény szónoknak** jobban kell ragaszkodnia a (Szentírás alapján felismert) **igazsághoz, mint** magukhoz a **kifejezésekhez**.
- A **bölcsesség** ugyancsak fontosabb, mint az ékesszólás. Ugyanis a Biblia szerint nem az ékesen szólók, hanem a „bölcsek sokasága áldás a világnak” (Bölcsességek könyve 6,26)

DE!

a) Nem elég az igazságot ismerni, **képesnek kell lennie hatásosan, eredményesen** közvetíteni azt.

b) **A bölcsesség olykor kellemetlen**, mint a keserű orvosság → ezért **szép formában** (mégis csak **ékesszólóan**) **kell közvetíteni: így üdvös is, kellemes is.**

TEHÁT:

Úgy kell szólni, ahogy a Szentírás és a nagy keresztény szerzők: **Isten igazságát úgy közvetítik, hogy megvan bennük a mívelt forma, de nem szembeszökően.**

A keresztény szónok a „Szentírás értelmezője és tanítója, az igaz hit védője, a tévedés ellenfele köteles egyfelől a jóra oktatni, másfelől a rosszról leszoktatni, beszédével meg kell nyernie az ellenkezőket, fel kell rázni a hanyagokat, a tudatlanokkal pedig, akik nem tudják, mi forog kockán, meg kell értetnie, hogy mit várhatnak”.

Minderről e művében ír Szent Ágoston:

A keresztény tanításról (De doctrina christiana) c. munka IV. könyvében,
Szent retorika (Rhetorica sacra) címmel.

- a **keresztény nézőpontú retorika** első alapos **rendszerzése,**
- az antik retorikai gondolkodás **keresztényesített átértelmezése,**
- **nagy hatással volt a középkori és kora újkori retorikai gondolkodásra.**

1.

A retorika mint egységes tudományos rendszer

(Vö. Roland Barthes retorikafogalom-magyarázatával az I. tételben, annak 4. pontjával)

a) Bizonyos időszakokban fölfogható volt **összegző tudományos rendszerként is, világmagyarázó rendszerként, mindenre kiterjedő elméleti-tudományos keretként.**

(A 15–16. században meghatározó: kat. és prot. retorikák.)

b) E felfogás szerint episztemológiai szempontból: a **világmegismerési folyamat is retorizált: az emberi tapasztalatszerzés nyelvhez, nyelvi formákhoz kötött.**

2.

A retorikai gondolkodás az itáliai reneszánsz idején (15. sz.)

- a) Cicero nyomán többen vallják a középkorban és kora újkorban:
- **elválaszthatatlan egymástól a filozófia és a retorika**, egy és ugyanazon „élőlény”
(e metaforát használja pl. Marius Nizolius olasz humanista a 16. század elején).
  - A **15. század közepétől** a retorika tudományának diadalmenete zajlik Itáliában. E felfogás szerint: „a retorika megistenítheti az embert”.
- b) A retorika és a filozófia viszonyának értelmezése a 15. sz.-i Itáliában.
- **A retorika a legegységesebb (univerzális) tudomány**, még a filozófiához képest is. Lehetetlen igaz filozófia a retorikával való harmónia nélkül.
  - Többen a **retorika és a filozófia harmóniájának**, egyeztetésének módját keresik. **Hasonlóan nagy jelentőségű tudománynak** tekintették mindkettőt.

3.

A retorikai gondolkodás a reformáció idején (16-17. század)

Már a 15. sz.-ban is, de főképpen a reformációtól kezdve, a 16-17. századi protestáns és katolikus retorikai gondolkodók szerint:

A retorikának nemcsak *szövegalkotó*, hanem *szövegértelmező* funkciója is van.

Ezt nemcsak az antik szövegek, hanem a **Szentírás értelmezésében is lehet és kell használni.**

Vagyis a Biblia **szóképeit** (trópusai) és **alakzatait** (figurái) a **retorika eszközeivel** lehet értelmezni: vagyis Isten szavát a **retorika segítségével** megérteni.

*(Emlékeztető: a szóképek és figurák tana a retorika **elocutio** tana – vagyis a később **stilisztikának** nevezett tudományterület, korábban.)*

A reformáció egyházaihoz tartozó gondolkodók meghagyták a retorikát - a 15. sz. második felében is már így elgondolt - univerzalizáló (egyetemes, mindenre kiterjedő) jellegében.

Bár nem beszéltek arról, hogy a retorika hatására az ember istenivé válhat a földön, de sokkal fontosabb szereppel ruházták fel a retorikát:

- Mivel a retorika az isteni kinyilatkoztatás eszköze (a Szentírás nyelvi kinyilatkoztatás), az Isten is nyelvi úton ismerhető meg: az ember az istenismeret lépcsőin retorikai tudással emelkedhet feljebb.

Ennek a felfogásnak óriási jelentősége volt, és hatása a művelődés, az oktatás – eszerint teológiai alapú – elterjesztési szándékára.

- A hit hatóoka (causa efficiens) az **Ige, a szó**, amellyel Isten **felindítja és megmozgatja a szíveket a hit befogadására.**

A retorika tudománya így vált a **Szentírás-magyarázat** meghatározó **eszközévé és feltételévé**.

Egyenrangú lett a másik nagy univerzalizáló rendszerrel, a teológiával.

A retorikai műveltség alkalmazásával lehet **megfelelő a bibliaértelmezés: így lehet istenhitre jutni**.

Példák a 3. ponthoz

1. példa: **Bartholomaeus Westhemer** (1499-1567)

Az 1520-as évektől többször kiadott nagyhatású műve a **Szentírás trópusairól és figuráiról** szólnak.

(Collectanea Troporum Sacrae Scripturae... De schematibus et figuris)

E nézőpontból elemezte a Biblia szövegét.

A homályos (obscurus) trópusok értelmezése a retorika segítségével történhet meg → ez a Szentírás (Isten igéje) megértéséhez → így az isteni kinyilatkoztatás felfedéséhez vezet.

2. példa: **Philipp Melanchthon (1497–1560)**

- reformátor, teológus, a görög nyelv és irodalom professzora a wittenbergi egyetemen, Luther munkatársa
- az **antik és a keresztény kultúra** alapos együttértelmezése (**szinkretizmus**) jellemző munkásságára.
- **megújítja** az antik alapú, középkori „**széptudományok**”, vagyis a „**hét szabad művészet**” (*septem artes liberales*) **műveltségi rendszerét**
- főképpen a **trivium** (**grammatika, dialektika/logika, retorika**) fontosságát hangsúlyozza

Emlékeztető a hét szabad művészetről:

- a **trivium** (*grammatika, logika, retorika*) mellett a **quadrivium** (*aritmetika, geometria, musica, astronomia*) alkotja.
  - a római író, **Terentius Varro** (Kr.e 116-27) foglalta össze először.
  - ez a hét csak a **szabad emberhez** méltó: ezért *szabad* művészet.
  - a további két tudomány (orvostudomány és építészet), melyeket a **szolgák által is** elsajátítható ismeretek közé soroltak (*artes serviles*).
  - ezt a felosztást a kereszténység is átvette.
  - már a középkorban is az adta a **trivium jelentőségét**, hogy **hozzásegített a Szentírás értelmezéséhez**: tehát a **teológiai tudomány alapja**.
- (Ezen kívül a jog- és az orvostudomány alapjaként is értelmezték a triviumot.)

Melanchthon szerint a **grammatikai** tudást birtokolva ismerhetjük meg a **dialektikát és a retorikát** (ez az oktatás sorrendje) →

→ így juthatunk el a legfontosabbhoz: **az üdvforrást jelentő Szentírás helyes értelmezéséhez** →

→ a retorikának különösen **fontos hermeneutikai (értelmezői) funkciója van a Szentírás értelmezésében** → így lehet **hitre jutni** →

→ ez (*emberi oldalról*) **elengedhetetlen az üdvözüléshez** →

→ de a „**széptudományok**” önmagukban nem elegendőek: az *isteni kegyelem* is szükséges:

Vagyis **tudás és esztétikum csak az erkölcs, a hit és a kegyelem szintézisében** lehet igazi **kulturális erő, válhat maga is üdvértékké.**

- Melanchthon és más reformátorok szerint **középkori szerzetesek rontott latint** használtak, ill. **háttérbe szorult** a **grammatika, logika** és főképp a **retorika** művelése, a bibliaértelmezésben is → a **Szentírás helytelen értelmezéséhez** vezetett → így hit sem tudott ébredni → nem lehetett elindulni az üdvösség felé →
- ezért fontos számukra a nyelvileg, filológiaiilag pontos (görög és héber) bibliakiadásnak
- ezek jó anyanyelvi fordításai
- a Szentírás helyes szövegértelmezése: amihez a retorika művelése kell (Melanchthon ilyen eszközrendszerrel elemzi a Biblia több könyvét).
- **Ez tehát a szavakkal** (nyelvvel, irodalommal) való foglalkozás **óriási tétje a középkorban és a kora újkorban.**

4.

A retorika és az erkölcs kérdése

(Vö. Roland Barthes retorikafogalom-magyarázatai az I. tételben, 5. pont)

- **Erkölcösnek kell-e lennie a tanárnak?** Csak „jót” taníthat? Ki írja elő, hogy mi a „jó”?
- **Erkölcösnek kell-e lennie a marketingesnek, ill. a reklámnak;** annak, hogy mit és hogyan adunk el? Csak „jót” lehet eladni? Csak „jó” eszközökkel? Mi a „jó”?
- *„Honesty is the best policy” (?)*
- A bibliai etikától a megtérülő etikai befektetésig (etikai kódex), valóság-hű reklámozásig és a fair trade-ig

Példák a 4. ponthoz

1. példa

A Ford Pinto példája (1978-ban kirobbant botrány)

Az utasok biztonságát fenyegető tervezési hiba (az üzemanyagtartály berobbanása) felszínre kerülése után nem intézkedtek az áttervezéséről, visszahívásról.

Ehelyett a módosításokról költség–haszon elemzést végeztek: a típusmódosítás és a visszahívás becsült költségeit a statisztikailag valószínűsíthető balesetek nyomán várható kártérítés összegével állították szembe.

Ezzel beárzták a balesetek áldozatainak életét és szenvedéseit.

2. példa:

Utoljára több mint fél évszázada volt a retorika a (középfokú, de részben felsőfokú) **oktatás része**, az elmúlt évtizedekben csak a stilisztika tanítását írták elő. Aztán 2000-ben újra az alaptanterv része lett.

Az **Adamik Tamás** által szerkesztett, kitűnő **Retorikai lexikon (2010)** szerint is az a haszna retorikának, **hogy szóval, ne pedig erőszakkal érjük el célunkat**. A lexikon előszava így fogalmaz:

„A retorika végső célja az, hogy művelt és erkölcsös közéleti embereket, polgárokat neveljen, akik szóban és írásban képesek a közösség érdekeit hatékonyan képviselni. Olyan polgárokat kíván tehát nevelni, akiknél a szó és a tett összhangban van egymással.”

Ez ugyan elfogadható, az előzőek miatt csak megszorításokkal.

Ám a könyvről írt egyik recenzióknak ennél **kockázatosabban általánosító** a megfogalmazása: „A retorika [...] a nyelv **helyes és célravezető használatát** tanítja, **ezáltal** pallérozva **a jellemet**.”

A probléma, hogy (láttuk a görög és más példán) **éppen az igazság kétséges**. A **rosszra is** használt (bár kitűnő hatékonysággal működő) **meggyőzés veszélyére** (pl. Hitler) nem hívja fel a figyelmet a recenzió. (A könyv igen.)

3. példa:

A **17. századi katolikus retorikakönyvek** is sokat foglalkoztak a **retorika és az erkölcs viszonyának** kérdésével.

(Főképp jezsuiták, pl. **Carolus Regius** (1540–1612), *Keresztény szónok* c. munkája)

- a **keresztény szónok: erényes ember** (*vir bonus – Cicero nyomán*) **legyen.**
- míg az antik világi szónoklatot a valószerű (*verosimile*) határozta meg, addig a **keresztény szónoklatot kizárólag az igazság** (*vera*) közlésének igénye hatja át.
- a **szónok felkészültsége, bölcsessége, erényessége a záloga a szavahihetőségének és hatásosságának:** a keresztény hit terjesztésének.
- **aki művelt, az tudja terjeszteni a hitet!** (vö. még *ethos – pathos*)

- Később (17. század közepétől) **háttérbe szorult** az a felfogás, **hogy:**
- **a szónoknak** mindenképpen **erkölcsösnek kellene lennie**,
  - hogy a retorika célja csak a jó cselekvésére való biztatás, a rosszról való lebeszélés lenne (Cicerótól, Quintilianustól ered).
  - egyre inkább **pragmatikus elvek** jelentek meg: a **retorikának egyre inkább „használója”** a **politikai-udvari és arisztokrata**, majd a polgári magán-reprezentáció.
  - vagyis **nemcsak a nyelvtudományra és az irodalomra hatott a retorika (és ezen belül a stilisztika)**, hanem **ügyvédek, írnokok, tisztségviselők, hivatalnokok, politikusok, de a levélíró magánember**, vagy a lánykérő, továbbá temetési beszéd számára is vannak
    - a) **kézikönyvek**, amelyek alapján beszédeiket, beadványaikat, leveleiket stb. szerkeszthetik meg.
    - b) az **iskolai retorikaoktatásban ezt tanulják**: legalább a 19/20. század fordulójáig.
  - A 18. századtól a retorika **veszített korábbi Szentírás-értelmező súlyából** és a teológiát is megalapozó funkciójából, **univerzalizáló**, egyetemes eszközjellegéből.